

JAAKKO BELT

Rajojen kartoittaja

Lähikuvassa Leila Haaparanta

Emeritaprofessori Leila Haaparantaa (s. 1954) eivät filosofian osa-alueiden tai perinteiden raja-aidat pidä. Kansainvälisesti arvostetuissa julkaisuissaan hän on ruotinnut esimerkiksi modernin logiikan tietoteoreettista ja metafyyssistä perustaa sekä Fregen, Husserlin ja Peircen ajattelua¹. Viimeistään tuore esseekokoelma *Rajan taju* (2019) piirtää esiin Haaparannan ajattelun koko aihekirjon kieli- ja mielenfilosofiasta tunneteorian, valistuksesta uskonnonfilosofiaan ja tekoälytutkimuksesta empatian kysymyksiin. Viime vuodenvaihteessa eläköitynyt professori kertoo *niin & näin* -lehdelle auliisti uransa vaiheet ja heittäytyy pohtimaan filosofian menetelmää, sukupuolta, koulukuntajakoja ja välineellistämisen riskejä. Rationaalisuuttakin eritellyt filosofi tunnistaa järjen rajat: niin toisia ihmisiä kohdatessa kuin filosofiaa harjoittaessa on jätettävä tilaa epävarmuudelle ja tunnustettava oma tietämättömyytensä.

Mitä olisi olemassa, jos ei olisi mitään? Mikä on minä? Kummalliset kysymykset kiehtoivat suuresti kuusivuotiaasta, painostivatkin. ”Muistan kysyneeni äidiltäni: miksi minä katselen näistä silmäaukoista enkä jonkun toisen?” Vanhempien Taimi ja Esko Taimisen lisäksi perheeseen kuului isosisko Ritva ja pitkään myös Sigrid-mummu, jolta kuuli tarinoita 1900-luvun alun maalaiselämästä. Kodin kannustava ja keskustelevalta ilmapiiri piti yllä lapsen uteliaisuudesta herännyttä filosofista kipinä:

”Meillä keskusteltiin paljon, usein ilta-aterialla tai sen jälkeen. Käytiin keskusteluita yhteiskunnallisista asioista ja elämäntarkoituksellisista kysymyksistä. Lasten näkemyksiä ei tyrmätty koskaan: suhtautuminen oli ehdottomasti kunnioitettava. Perusteleminen tuli jotenkin luonnostaan. Se oli ehkä mallista oppimista, kun vanhemmatkin katsoivat tarpeelliseksi perustella omaa kantaansa. Tärkeää oli avoimuus: kun vanhemmat esittävät kannan, siinä oli aina aukko. Koskaan ei sanottu, että ’asiat ovat nyt näin’, vaan aina jäi aukko, epävarmuus. Mahdollisuus ajatella toisin – sen opin.”

Haaparanta vietti lapsuutensa Taljalan kylässä, nykyisin Hämeenlinnaan kuuluvassa Kalvolan kunnassa. Filosofiaa oli koko koulutaipaleen varrella tarjolla vain muutama tunti. Oppikoulun toisen luokan historiassa esiteltiin parilla rivillä antiikin filosofeja. Haaparanta muistelee hymyillen, kuinka innostus ja mielikuvitus heräsivät:

”Kehitin sellaisen roolileikin, jossa sain olla Sokrates ja esittää juuri sellaisia kommentteja, jotka sopivat yhteen sen muutaman rivin kanssa. Aristoteleesta tuli sittemmin puutarhuri ja Demokritoksesta kauppatieteilijä.”

Sen jälkeen koululainen ammensi filosofiaa sieltä täältä: lauseenjäsennyksestä äidinkieleessä, analyysin ja synteessin menetelmästä geometriassa sekä seitsemän vuotta vanhemman Ritva-sisaren teologian tenttikirjoista.

Hämeenlinnan yhteiskoulussa käydyn lukion jälkeen tie vei syksyllä 1973 Kanta-Hämeestä pääkaupunkiin:

”Kirjallisuuskärpänen puri, erityisesti kiehtoivat runojen uskriittiset analyysit, ja päädyin Helsingin yliopistoon lukemaan humanistisia aineita: kirjallisuustiedettä, suomalais-ugrilaista kielentutkimusta ja historiaa, yleistä kielitiedettä ja puheoppia. Opiskelutoverini sanoi, että kielentutkimus ja teoreettinen filosofia ovat hyvä yhdistelmä. Otin toisena opiskeluvuonna hieman teoreettista filosofiaa ja se sitten imaisi mukaansa.”

Siirtymä sivuaineopiskelijasta filosofian pääaineilijaksi otti aikansa. Haaparanta tutustui kuitenkin monien hänelle edelleen tärkeiden filosofien ajatteluun jo seminaareissa:

”Heikki Kanniston proseminaarissa kirjoitin työn Husserlin *noetiksesta* ja *noemasta*. Toisen proseminaarisesitelmäni tein

Carnapin kielen loogisesta syntaksista. Vuonna 1976 kirjoitin professori Oiva Ketoselle työn Fregen mielestä ja merkityksestä. Silloin keksin ajatuksen, että kieliteoriaa pitäisi lähestyä epistemologian kautta. Nämä kolme ajattelijaa tulivat silloin: Frege, Husserl ja Carnap.”

Suomalais-ugrilaisten kielten opiskelu tutustutti monialaisen opiskelijan unkarin kieleen ja vei kesäyliopistoon Debreceniin vuonna 1975. Kirjallisuuden opintojen innoittama graduprojekti György Lukácsin ajatusmaailmasta ja kirjallisuusteoriasta sai kuitenkin jäädä. Filosofian pro gradun aiheeksi valikoitui behavioraalinen merkitysteoria ja intentionaalisuus, erityisesti W. V. O. Quinen ja muutamien psykologien ajattelun sisäiset jännitteet. Työtä muodollisesti ohjanneesta Ketosesta Haaparannalla riittää anekdootteja. Viimeisiä professorinvuotiaan viettänyt Ketonen ei sinutellut opiskelijoita, vaan hänelle nuori graduntekijä oli ”neiti Taiminen”. ”Karhumaiselta” hahmolta ei kuitenkaan puuttunut huumorintajua, ja hän onnistui kannustamaan vähin sanoin. Tutkimussuunnitelmasta ohjaaja oli tyhjentävästi tuumannut: ”Kyllä siitä hyvä tulee.” Sen jälkeen piti edetä omin päin:

”Kirjoitin graduni käsin, mutta kun työ piti jättää, kirjoitin sen viimeisten vuorokausien aikana puhtaaksi mekaanisella kirjoituskoneella. Siinä oli toista sataa lähdetä, kirjoja ja artikkeleita, aktiivisesti käytössä. Tein todella paljon töitä sen eteen, ja sain siihen argumentatiivisen rakenteen. Mutta eihän sitä gradua ohjannut kukaan muu kuin minä itse.”

Lopulta tutkielman arvioi eläköityneen Ketosen seuraajaksi tullut Ilkka Niiniluoto. Hauskana kokemuksena Haaparanta muistaa graduaiheidensa esittelyn Georg Henrik von Wrightin seminaarissa. Suomeksi kirjoitettu esitelmä tuli lennosta tulkattua englanniksi: ”Tämä varmaan onnistui, koska gradua tehdessä oli hankala suomentaa englanninkielisten lähteiden termejä. Soittelin käännösongelmien vuoksi silloin myös psykologian laitokselle, josta minua ystävällisesti autettiin.”

Tutkimusura lähti joutuisasti liikkeelle, vaikka väitöskirjan aihe vaihtuikin matkan varrella:

”Gradun perään tein lisensiaattityön aika nopeasti. Raimo Tuomela oli sattumalta perustamassa sosiaalisen toiminnan teoriaa koskevaa projektia. Menin siihen mukaan ja aloin tehdä kielen ja ajattelun suhteesta väitöskirjaa, joka olikin aika pitkällä, kun projekti päättyi. Päädyin sen jälkeen Jaakko Hintikan tutkimusprojektiin, jolloin kaivoin Fregen uudelleen esiin. Sitten aloin tutkia modernin logiikan filosofista taustaa, erityisesti olemisen kysymystä.”

Vuonna 1985 ilmestynyt monografiaväitöskirja *Frege's Doctrine of Being* käsitteli logiikan epistemologista ja metafysisistä perustaa, erityisesti Gottlob Fregen oppia sanasta ”on”. Se otettiin hyvin vastaan: teos levisi Acta-sarjassa laajasti eri maiden kirjastoisiin ja nousi Yhdysvalloissa seminaarien lukulistoillekin; työ tunnettiin

hyvin myös Euroopassa, ja sen perustan muodostaneita artikkeleita on sittemmin julkaistu uudelleen artikkelikokoelmissa. Heti väittelyn jälkeen ovet avautuivat *post-doc fellow*'n statuksella myös Yaleen, jossa puoliso Pertti Haaparanta viimeisteli tuolloin omaa taloustieteen alan väitöstään. Yalen ”mahtavassa” yliopistokirjastossa tuore tohtori palasi Edmund Husserlin teksteihin ja löysi logiikan oikeuttamisen kysymyksen sieltäkin: ”Kysymys logiikan filosofisesta perustasta sekä logiikan ja logiikkojen oikeuttamisesta on edelleen minulle tärkeä.” Väitöskirjaa ohjasi Floridassa asunut Hintikka, mutta työhön vaikutti etenkin Hans Sluga epistemologinen lähestymistapa ja käsitys saksalaisen Fregen ja analyyttisen filosofian lukemisesta historiallisissa kontekstissaan.² Osana elävän Frege-tutkimuskentän uusia suuntauksia väitöskirja haastoi myös Michael Dummettin vaikutusvaltaisia näkemyksiä. ”Dummetilla oli ajatus metafysiikan loogisesta perustasta, minua kiehoi enemmän logiikan metafysiinen perusta”, Haaparanta kiteyttää. Olemisen kysymys on pitänyt otteessaan: tuorein artikkeli Fregen metaontologiasta valmistui tänä kesänä.

Varhaisia tutkijanvuosiaan kerratessaan Haaparanta korostaa lukuisten lähikollegoidensa vaikutusta ja Helsingin yliopiston filosofiyhteisön merkitystä tutkimustyön taustaryhmänä. Opintovuosinaan Haaparanta kävi itseään muutamaa vuotta vanhempien Jan von Platon, Matti Sintosen ja sittemmin hänen vastaväittäjänäänkin toimineen Esa Saarisen kursseilla. Lounasporukkaan kuuluivat monet professorit ja tutkijat. Erityisen lämpimästi Haaparanta muistelee kolmen vanhemman kollegansa innoittavaa seuraa. Metsätalolla ja lähikahvilassa käydyt keskustelut Lilli Alasen, Simo Knuutilan ja Ilkka Patoluodon kanssa venyivät usein iltaan asti:

”He pitivät minut informoituna filosofian historiasta. Itse en varsinaisesti tutkinut filosofian historiaa vaan nykyajan filosofian taustaa, mutta kuuntelin heidän juttujaan. Lilli teki tietysti Descartesista väitöskirjaa, Simo oli Aristoteles ja keskiaikatuntija ja Ilkka Patoluoto eli ’Pato’ tunki erityisesti yhteiskuntafilosofian historiaa. Se oli minulle ihan erinomaista seuraa. He eivät niinkään ohjanneet minua mihinkään suuntaan, vaan kaikki oli hyödyllistä ja vapaata.”

Filosofian koulukunnista, välineistä ja tehtävästä

Kuluvan vuoden keväällä Gaudeamus julkaisi Haaparannan ajattelun eri puolet yksiin kansiin tiivistävän esseeteoksen *Rajan taju*. Laajalle yleisölle suunnatun kirjan pohjana on esitelmiä ja kirjoituksia lähes 40 vuoden ajalta. Tekstimateriaalin työstäminen yhtenäiseen kirjamuotoon piirsi ajattelun pitkän kaaren esiin kirjoittajalle itselleenkin: ”Kun katselin tekstejä, valikoin ja järjestelin niitä uudelleen, tunnistin, kuka olen. Niistä näkee oman ajattelunsa linjan.”

Esipuheessa tärkeiksi vaikutteiksi mainitaan tietämisen ja kielen rajoja kartoittaneet filosofit Immanuel Kant ja Ludwig Wittgenstein³. Heihin liitetyn perinteen

mukaisesti Haaparanta onkin tavannut kutsua itseään ”jonkin sortin transsendentaalifilosofiksi”. Hän ei kuitenkaan pidä itseään varsinaisesti Kant- tai Wittgenstein-tutkijana, eikä heiltä ammentaminen ole yksisuuntaista omaksumista: ”En ole mieltänyt olevani vaikutuksen alainen, vaan tunnistan heidän filosofiassaan omaa ajatteluaani – resonointia oman ajatteluni kanssa.”

Tiettyyn traditioon sitoutuminen istuu ylipäänsä huonosti Haaparannan ajattelijakuvaan. *Rajan tajussa* hän päinvastoin linjaa, että hänelle filosofian harjoittamisen tietoinen tarkoitus on rikkoa koulukuntarajoja⁴. Miksi perinteiden välisten raja-aitojen ylittäminen on tärkeää?

”Jotta olisi filosofi, täytyy miettiä perinteen perusteita, sen rakennuspalikoita ja oikeutusta. Tilanne on paradoksaalinen: perinteen ulkopuolelle ei voi hypätä, mutta filosofin tehtävän toteuttamiseksi pitäisi voida astua ulos perinteestä ja arvioida sitä. Miten perinnettä voisi siis arvioida? Ehkä yrittämällä ymmärtää toista perinnettä ja arvioimalla sen kautta perinnettä, jossa on oman koulutuksensa saanut. Uskon, että omasta ajattelusta tulee parempaa, jos ottaa erilaisia näkökulmia tekemiseensä ja oppii toisilta. Tällöin täytyy mahdollisesti myös luopua joistain omista näkemyksistään, korjata ja hylätä niitä.”

Haaparanta tunnistaa etäisyyden ottamisessa riskejäkin. Jatkuva kyseenalaistaminen saattaa kääntyä kantojen häilyvyydeksi, epäröinniksi. Omaa linjaa hakiessa joutuukin kulkemaan dogmaattisuuden ja häilyvyyden välillä.⁵ ”Tällainen ihminen, joka on kiinnostunut filosofian eri perinteistä, huolestuu välillä siitä, pitäisikö olla oma perinne, jonka lippua koko ajan kantaa ja jonka uskollinen soturi on. Mutta kun se ei sovi minulle lainkaan, ollaan sitten tällaisia”, Haaparanta naurahtaa.

Viime vuosisadan filosofian valtasuuntausten, analyyttisen filosofian ja fenomenologian, metodologiset yhtymäkohdat ja niiden käsitys filosofian luonteesta ovat Haaparannan tutkimuksen kestoaiheita. Pragmatismien perinteestä hän on tulkinnut etenkin Charles S. Peircen ajattelua. Uskonnonfilosofisissa kysymyksissä ja esimerkiksi analogiateorian tutkimuksessa keskustelukumppaneiksi ovat kelvanneet niin keskiajan filosofit kuin antiikin klassikotkin. Filosofisten kantojen ja tulkittavien ilmiöiden havainnollistamisessa Haaparanta hyödyntää myös kirjallista perintöä aina *Raamatusta* Jorge Luis Borgesiin ja Lassi Nummen runoihin. Etenkin luennoissaan hän pysähtyy usein myös puntaroimaan yksittäisten sanojen merkitysvivahteita ja käyttötapoja arkikielen filosofien tyyliin. Omasta filosofian tekemisen tavastaan Haaparanta ei kuitenkaan tunnista yhtä selkeää menetelmää, jonka voisi esittää metodisesti. Fenomenologia tavoittaa kyllä hyvin arkisen ja filosofisen asenteen välisen ”edestakaisen liikkeen, ajattelun liikkeen”. Analyyttisyys puolestaan näkyy ajattelemisen ja ilmaisemisen tyyliä: ”Joillakin ihmisillä on analyyttinen mielenlaatu, mikä ei tarkoita sitoutumista erityiseen perinteeseen vaan tapaa ajatella ja kirjoittaa.”

Metodologiapohdintojen avoimuus kuvaa Haaparannan yleisempää vakaumusta filosofian luonteesta ja tehtävästä. Hän vastustaa tiukasti ajatusta filosofian välineellistämisestä:

”Husserl painotti monissa yhteyksissä, että filosofi ei voi olla yksinomaan välineiden rakentaja. Tietysti filosofi tekee formaaliakin työtä, mutta filosofin tärkeä tehtävä on pohtia välineiden alkuperää ihmisessä. Filosofia ei voi olla instrumentti.”

Tämän takia myöskään filosofian itsensä menetelmää ei Haaparannan mukaan voi tiivistää kovin tarkasti askellelta eteneväksi metodiksi, ohjeeksi tehdä ensin näin ja sitten noin. Formaaleja välineitä voi kyllä hyödyntää, mutta niillä ei lopullisesti ratkaista filosofisia ongelmia. ”Silloin siitä jäisi uupumaan itse menetelmän miettiminen.”

Jo virkaanastujaisesityksessään tuore professori linjasi ykskantaan: ”Filosofiasta ei saa nopeaa ja tehokasta ongelmanratkaisutiedettä.”⁶ Välineajattelun kritiikki luonnehtii myös Haaparannan haastattelussa esittämiä näkemyksiä filosofian julkisesta tehtävästä. Hänen mielestään filosofin ei pidä jakaa kateederilta tietoa tai kertoa ihmisille, mikä on elämän tarkoitus. Filosofin julkisena roolina on pikemminkin ”tönäistä” ajattelemaan. Olennaista on myös välttää vääränlaisten odotusten luomista, Haaparanta alleviivaa. Sivystystehtävään kuuluu, että kulloisellekin yleisölle muistutetaan, mitä filosofia on ja mitä filosofi voi tehdä. Näitä linjauksia seuraten *Rajan tajussa* ruoditaan aikalauskriittisesti niin järjenkäytön välineellistymistä elämänhallinnan tekniikaksi kuin sivistyksen pelkistymistä mukautumiseksi, sopeutumiseksi tai joustavuudeksi.

Haastatteluhetki Tampere-talon ravintola Tuhtossa palauttaa mieleen samassa paikassa järjestetyt Suuret filosofiatapahtumat, jotka talon johtaja Kaarina Suonio alun perin ideoi. Laajalle yleisölle suunnatut tilaisuudet keräsivät vuodesta 1996 alkaen sankoin joukoin filosofiasta kiinnostuneita kansalaisia yhteisen ajattelun asian äärelle. Haaparanta muistelee lämmöllä osallistumisestaan tapahtumaan 2000-luvun alkupuolella sekä esitelmöijänä että järjestelytoimikunnan jäsenenä. Sittemmin hän on pitänyt puheenvuoroja niin hoivatyön ammattilaisille kuin moninaisille kuulijakunnille kaikille avoimissa yleisötilaisuuksissa, kuten Kiasmassa järjestetyssä Filosofian yössä.

Haaparanta on päässyt toteuttamaan filosofin julkista tehtävää myös Tampereen alueen eettisessä toimikunnassa. Eri tieteenaloilla nousseiden tutkimuseettisten kysymysten käsittely on opettanut tieteen etiikkaa käytännössä. Syvempi tutkimuseettinen ymmärrys ei pelkistä sääntöjen seuraamiseksi: ”Filosofien kannattaa huolehtia, ettei synny kuvaa sääntökokoelmasta, jota soveltamalla kaikki etiikka tulee hoidetuksi.” Omista yhteiskunnallisista tehtävistään Haaparanta pitää arvossa myös jäsenyyttä Suomen Tiedeakatemiain ihmisoikeuskomiteassa. Osana kansainvälistä verkostoa se ottaa kantaa tieteenharjoittajien ihmisoikeuksien loukkauksiin ja toimii tieteen vapauden puolesta.

Empatiasta

Haaparannan tutkimuksen monet juonteet tunneteoriosta tiedollisiin ja eettisiin kysymyksiin risteävät empatian teemassa. Hän muistelee esitelmöineensä Husserlin empatiakäsityksestä ensi kerran jo 1990-luvun puolivälissä ja kertoo pitäneensä aiheesta sittemmin kurssejakin. Husserl ja etenkin hänen assistenttinsa Edith Stein analysoivat empatiaa toisia mieliä koskevana tietona ja erottivat sen sympatiasta tunteiden jakamisena⁷. Heidän lisäksi Haaparanta mainitsee haastattelussa kolmannen fenomenologin, Emmanuel Lévinasin, empatiakritiikin, jonka mukaan empatia on toisen haltuun ottamista. Fenomenologiasta ammentaan *Rajan tajussa* puolustetaan näkemystä, jonka mukaan empaattinen asenne vaatii toisen kunnioittamista itsestä erillisenä toisena. Empaattinen henkilö epäilee eli tunnustaa abstraktiksi ja rajalliseksi oman kykynsä tietää tarkalleen, mitä toinen kulloinkin tuntee. Tässä mielessä empaattinen asenne edellyttää Haaparannan tulkinnassa sekä eettistä suhtautumista toiseen että jatkuvaa itsensä muistuttamista omasta tietämättömyydestä.⁸

Empatia nousi kuitenkin esiin ennen muuta käytännöllisenä ongelmana. Haaparanta kertoo 2000-luvun alussa osallistuneensa ensimmäistä kertaa saattohoitoon: ”Se oli minulle kokonaan uusi asia ja vaikea henkilökohtaisesti, mutta jäin myös miettimään sitä filosofina.” Äärimmäinen tilanne pakotti pohtimaan toisen kohtaamista ja mahdollisuutta asettua hänen asemaansa:

”Jos hoitaja sanoisi kuolevalle, että tietää, miltä tästä tuntuu, sehän kuulostaisi aivan järkyttävältä – ainakin itse pitäisin sitä loukkaavana. Ei tietenkään voi ymmärtää, koska ei ole ikinä ollut sellaisessa tilanteessa, ei siihen ole mitään mallia. Jokaisen tilanne on sitä paitsi yksilöllinen.

Itse ajattelin tilannetta kuitenkin empatiana. Jäin miettimään asiaa ja luin sen jälkeen valtavan määrän saattohoitoa käsittelevää hoitotieteellistä kirjallisuutta.”

Ajatuskulku kypsyi pikkuhiljaa. Kysyminen sai palaamaan myös Husserlin ja Steinin kirjoituksiin ja kehittämään heidänkin ajatuksiaan eteenpäin:

”Aivan sellaista kohtaa en löytänyt, että Husserl olisi liittänyt jatkuvan kysymisen idean empatiatilanteeseen. Stein kyllä painottaa, että tieto on abstraktia ja kuvaa empatian vaihteita, mutta he eivät tee isoa numeroa siitä, että oman tiedon kyseenalaistaminen on jatkuvaa, vaikka se tulee ihan suoraan fenomenologiasta.

Minua jäi mietityttämään paradoksaalinen tietämättömyden tietäminen. Hoitajien käyttäytymisestä huomasin, että he ovat luonnostaan eksperttejä, mestareita. Jos hoitotilanteessa oma tietämättömyys muistetaan koko ajan, mukaan ei tule hallinnan elementtiä. Ajattelin sitten, että saattohoidossa käytetyn mallin voisi yleistää muihin hoitotilanteisiin – ja sitten kaikkiin ihmissuhteisiin. Sen saman epävarmuuden.”

Yhdessä *Rajan tajun* avainvirkkeistä Haaparanta kirjoittaa: ”Suhde ratkeamattomaan, rajaan, synnyttää asenteen, jota kutsuisin eettiseksi, koska se opettaa antamaan tilan sille, mitä ei itse ole, mutta mitä voi ehkä oppia kuuntelemaan.”⁹ Yleistyykö empatia eettisenä asenteena siis filosofointiinkin?

”Elän siinä toivossa, että jos filosofiaa harjoittaessa tilaa jää epävarmuudelle, ei-tietämiselle ja tietämättömyydelle, se olisi eettisesti kasvattavaa. Se ilmenisi suhteessa toisiin ihmisiin, suhteessa toisiin filosofiin perinteisiin. Sitä minä toivon. Minusta on hyvin raskasta, että filosofian piirissä on paljon ahdasmielisyyttä. Vaikken *Rajan tajussa* puhukaan niin paljon etiikasta, itse miellän sen aika pitkälle etiikan kirjaksi.”

Filosofian sukupuoli

Filosofian sukupuolittuneisuus ja sukupuolen kysymykset yleisemminkin ovat kulkeneet monihaarisena juonteena Haaparannan ajattelussa ja julkisissa puheenvuoroissa läpi hänen uransa. Valmistuttuaan vuonna 1985 tohtoriksi yhtenä ensimmäisistä filosofiasta väitteleistä suomalaisnaisista hän toimitti yhdessä Lilli Alasen ja Terhi Lumpeen kanssa esseekokoelman filosofian klassikoiden naiskäsitteistä, toimi filosofian vastuunopettajana Helsingin yliopiston uudessa naistutkimuksen oppiaineessa ja osallistui naistutkimuksen menetelmällisestä perustasta käytävään keskusteluun¹⁰. Tämän lehden sivuilla Haaparanta on puolestaan ruotinnut feministisen politiikan mahdollisuuden ehtoja¹¹. *Rajan tajussa* kysytään terävästi, kuka kulloinkin kelpaa järjenkäyttäjäksi, ja kiinnitetään huomiota ”filosofianharjoittamisen sosiologiaan”. Omasta ympäristöstään Haaparanta kirjoittaa toteavasti, että hänen aloittaessaan opetus- ja tutkimustyön Helsingin yliopistolla 1970-luvun lopussa norminmukainen filosofi oli valkoihoinen mies, joka tulee keski- tai yläluokkaisesta taustasta ja asuu kaupungissa. Näihin kategorioihin hän sopi ainoastaan ihonvärinsä osalta. Kirjan sivuilla myös alleviivataan empiirisen tutkimuksen tarvetta selvitetessä, miten normista poikkeaminen ja muutkin erot kuin sukupuoli vaikuttavat esimerkiksi arvioihin tutkijoiden uskottavuudesta.¹²

Haastattelussa Haaparanta muistuttaa vastaavasti, että omista havainnoista ammentaessa täytyy aina varoa mahdollisia vääristymiä. Kysymykset filosofian sukupuolittuneisuudesta kumpuavat kuitenkin osaltaan hänen omakohtaisista kokemuksistaan ja keskusteluistaan opiskelijoiden kanssa. Lähimmistä kollegoistaan Haaparannalla on enimmäkseen hyviä muistoja, mutta vuosien varrella on tullut vastaan ikäviä tilanteita muissa yhteyksissä. Mieleen on jäänyt pysäyttävä tapaus heti opetusuran varhaisvaiheista:

”Menin 23-vuotiaana pitämään logiikan harjoituksia, ja ihan ensimmäisellä harjoituskerralla opiskelija kysyi, miten formalisoidaan lause: ’Kaikki naiset ovat tyhmiä’. Siihen aikaan filosofiyhteisö oli täynnä miehiä ja opiskelijoistakin melkoi-

nen osa. Miten nykyään suhtauduttaisiin tällaiseen? Opettaja luultavasti menisi ja kertoisi siitä jossakin, voisi puhua asiasta. Ei siitä silloin puhuttu, ei sanottu mitään. Päinvastoin: ajattelin häpäiseväni itseni, jos menen asiasta jossakin puhumaan. Silloin ainoa tapa suhtautua tilanteeseen oli kylmän rauhallisesti formalisoida lause. Sen minä tein.”

Haaparanta havainnollistaa aiheen ympärillä vallinnutta mykkyyttä parilla jatkoesimerkillä. Suomen Akatemian tilaisuudessa tärkeä Akatemian viskaali saattoi puhua linnunaivoisista naisista ilman mitään seurauksia. Esitelmän jälkeen on puolestaan tultu kommentoimaan mekkoo, vaikka itse on odottanut palautetta puheen sisällöstä. Nämä huonosti käyttäytyvät miehet olivat ajan asenneilmapiiriin tulkkeja.

Mykkyys on onneksi rakoillut. Emeritaprofessori kiittelee nykynuorisoa rohkeudesta nostaa asioita pöydälle. Sekin auttaa, että epäasiallisuuksista voi nykyään helpommin ilmoittaa erilaisille tahoille. Filosofian kentällä riittää kuitenkin edelleen perattavaa käytännöissä ja toimintatavoissa. Haaparanta näkee esimerkiksi tilan ottamisessa seminaareissa yksilöllisen vaihtelun lisäksi eroja sukupuolten välillä. Toinen esimerkki kumpuaa opetuksen arviointikierrokselta Ruotsista, jossa oltiin tietyissä asioissa tarkempia kuin Suomessa: ”Aina piti eri laitoksilla kysyä, onko teillä tenttikirjoina eri sukupuolten kirjoittamia kirjoja, jottei synny sitä kuvaa, että kenttä on kokonaan miespuolisten hallussa.” Huomiota on myös syytä kiinnittää siihen, miten naisten käyttämiin puheenvuoroihin suhtaudutaan ja viitataan naisten teksteihin. ”Vielä on tekemistä, että on täysivaltainen jäsen yhteisössä”, Haaparanta summaa.

Viime vuosina Haaparanta on pohtinut sukupuolen kysymystä todistajuuden ja arvonannon näkökulmista. Hyvän puheenvuorona aiheesta sosiaalisen epistemologian kentällä käytävään keskusteluun hän mainitsee Miranda Frickerin teoksen *Epistemic Injustice* (2007). Emeritaprofessorilla on aikomuksena tutkia eläkepäivillä lisää todistusepistemologiaa:

”Ja väittämisen oikeutusta: Kuka saa puhua? Kenen puhetta kuunnellaan? Nämä kysymykset ikään kuin kasvavat ulos filosofisesta keskustelusta.”

Tampereen vuosikymmenet ja hallintokiemurat

Haaparanta nimitettiin joulukuussa 1998 Tampereen yliopiston filosofian, erityisesti logiikan ja tietoteorian professoriksi. Hän oli ennättänyt sijaistaa professuuria aiemmin hoitanutta Veikko Rantalaa jo lukuvuoden 1993–1994. Tampereen etappien välissä Haaparanta ehti viettää syksyn 1994 Leuvenin Husserl-arkistossa, hoitaa opetuspestiä Helsingin yliopistossa, toimia akatemiatutkijana ja vetää yhdessä Lilli Alasen kanssa tutkimushanketta tekoälyn ja kognitiotieteen filosofisista perusteista. Vuonna 1994 ilmestyi myös hänen toimittamansa korkean profiilin kansainvälinen artikkeliko-

koelma *Mind, Meaning and Mathematics. Essays on the Philosophical Views of Husserl and Frege*.

Tampereen vuosiin mahtui vaikuttava liuta tutkimusprojekteja ja aktiivista kansainvälistä ajatustenvaihtoa. Haaparanta johti 2000-luvun puolivälissä nelivuotista hanketta, jossa pohdittiin järjenkäytön luonnetta ja purettiin järjen käsitteen monia merkityksiä. Yhteispohjoismaisessa projektissa olivat kaikki perinteet edustettuina. Etenkin Ruotsissa mutta myös Tanskassa koulukuntajaot istuivat tuolloin vielä tiukassa: ”Sitä ei ehkä Suomessa nähdäkään, että Suomi on ollut edelläkävijöitä perinteiden rajojen murenemisessä, dialogissa.” Modernin logiikan historiaa luotaava hanke puolestaan poiki vuonna 2009 ilmestyneen jyrkän artikkelikokoelman *The Development of Modern Logic*, jonka Haaparanta toimitti Oxford University Pressille. Teokseen intialaisesta logiikasta kirjoittanut J. N. Mohanty saa erityismaininnan: ”Joinain epätoivon hetkinä urallani hänen tukensa on ollut aivan korvaamaton.” Akatemiahankkeet filosofisen tiedon luonteesta (2000–2006), metafysiikan mahdollisuudesta (2007–2010) sekä inhimillisestä rationaalisuudesta ja arvostelmien esittämisestä (2011–2014) toteutettiin Haaparannan johdolla kotimaisin voimin. Ulkoisen hankerahoituksen turvin pystyttiin järjestämään monipuolisesti seminaareja ja opetusta, ja kansainvälinen yhteistyö toi Robert B. Brandomin, Sandra Hardingin ja Dan Zahavin kaltaisia filosofiä pitämään kurssejakin Tampereen yliopistolle. Haaparanta johti valtakunnallista tohtorikoulua vuosina 2006–2015 ja kävi vielä viimeisinä professorivuosiinsa vuoden visiitillä Oslon tutkijakollegiumissa.

Kuva: Juhon Rannala

Hankerahoituksen hankkimisen, luento-opetuksen ja ohjaustyön lisäksi professorin pestissä riitti tenttejä tarkistettavaksi. Sivuvaihteenakin suosittu filosofian opiskelijamäärät olivat Tampereella maan toiseksi suurimmat heti Helsingin filosofian laitoksen jälkeen. Työmäärä kasvoikin 2000-luvun alkupuolella melkoiseksi, mutta innostuneessa ilmapiirissä tuli satsattua hankkeisiin ja ”tehtyä hirvittävästi hommia”. Ihmisten puolesta Haaparanta kertoo viihtyneensä erinomaisesti: Lähimpiin kollegoihin lukeutuivat lehtorinvirkkaa pitkään hoitanut Lauri Mehtonen, assistenttina toiminut Tommi Vehkavaara, dosentti Timo Klemola ja muu tutkijajakaarti. Välit opiskelijoiden ja heidän ainejärjestönsä Aatoksen kanssa olivat niin ikään tiiviit ja mutkattomat. Luonnehtiessaan sosiaalista työympäristöään Haaparanta tulee käyttäneeksi hänelle harvinaista laatusanaa ”huippu”.

Jatkuvat tiedekuntamuutokset ja vääntö yliopiston sisäisestä rahoituksesta kävivät kuitenkin raskaiksi. Haaparannan kertaus hallinnollisista muutoksista hänen professorikautensa aikana on hengästyttävää kuultavaa: Hän tuli professoriksi taloudellis-hallinnolliseen tiedekuntaan. Nokia-buumin aikaan perustettiin informaatiotieteiden tiedekunta, johon filosofia siirtyi pitkän pähkäilyn jälkeen yhdessä matematiikan ja tilastotieteen kanssa. Taloudellinen tilanne kiristyi: vapautuvia tehtäviä ei pantu hakuun ja lopulta sijaistenkin palkkaaminen alkoi näyttää epävarmalta. ”Työ tuntui valuvan hukkaan, koska filosofian taloudellinen tilanne pysyi aina vain yhtä huonona, vaikka mitä olisi tehnyt”, Haaparanta kiteyttää tuntuksa ja jatkaa: ”Katselin ympärilleni ja totesin, että

tällä menolla täällä on kohta räsmälleen yksi opettaja.” Johtopäätökset vedettyään hän käynnisti vuonna 2007 neuvottelut historian oppiaineen kanssa, ja filosofia ja historia muodostivatkin yhteisen laitoksen humanistiseen tiedekuntaan. Mukavasti alkanut laitouselämä jäi kuitenkin lyhyeksi välivaiheeksi, kun yliopiston hallintomalli muuttui ja filosofiasta tuli yksi tutkinto-ohjelma Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikössä. Vanhan yliopiston viimeisinä vuosina ennätettiin sulautua vielä osaksi yhteiskuntatieteiden tiedekuntaa.

Viidettä tiedekuntamuutosta Haaparanta ei jäänyt enää luotsaamaan. Kun Tampereen kolme korkeakoulua yhdistyivät vuodentaitteessa uudeksi Tampereen yliopistoksi, aika tuntui oikealta eläköitymiselle: ”Olisin voinut jatkaa vielä neljä vuotta, mutta se olisi merkinnyt melkoisia mullistuksia taas kerran näiden lukuisten hallinnollisten koukeroiden jälkeen: purkamista, rakentamista ja kaiken uudistamista – ja paljon kokouksia.” Päätöstä helpotti se, että filosofian asema oli viimeisinä vuosina vihdoon kohentunut, pesteihin oli saatu palkattua ihmisiä ja töitä jaettu: ”Sehän oli iso voitto, että pystyttiin avaamaan tehtäviä – aivan ihmeellinen onni. Se vaihe meni jopa paremmin kuin oletin.” Toiset saavat viedä filosofian läpi seuraavan murrosvaiheen.

Haaparanta oli ennättänyt allekirjoittaa emeritasopimuksen jo vanhan yliopiston aikaan. Uuden Tampereen yliopiston ohjeistukset saivat kuitenkin harkitsemaan asiaa uudelleen:

”Rehtorin ohjeen alussa todettiin sopimuksen lähtökohtana olevan, että emeritusten ja emeritojen toiminnan pitää tuottaa lisäarvoa yliopistolle, ja tiedekunnan dekaanin kuuluu arvioida vuosittain, onko eläkeläinen saavuttanut hänelle asetetut tavoitteet. Ajattelin, että onpa mielenkiintoinen avaus yliopiston arvokeskustelulle.”

Asenteen lisäksi paperissa ihmetyttivät linjaukset:

”Ei siinä aivan selkeitä suuntaviivoja ollut, mutta yleisävy oli se, että ’hankehumpaa’ pitäisi jatkaa – sitä yliopisto odottaa. Siitä saa vastineeksi sähköpostiosoitteen ja käyttäjätunnuksen sekä erityisin perustein kulkuluvan yliopiston tiloihin.”

Haaparannan tapauksessa vanhan sisältöinen sopimus olisi jatkunut vuoden 2020 loppuun, mutta kukaan ei tietenkään osannut kertoa, kuinka uudet ohjeet vaikuttaisivat sen jälkeen ja onnistuisiko silloin enää pääsy kirjaston sähköisiin aineistoihin. Vasta eläköitynyt emerita ei pitkään katsellut epävarmaa tilannetta vaan irtisanoi sopimuksensa keväällä. Tampereen yliopistossa vietettyjen professorivuosisikymmenten jälkeen tutkimuksen tekeminen jatkuu nyt dosenttisopimuksella Helsingin yliopistossa – *alma mater*in hänet toivotettiin lämpimästi takaisin. Tampereen yliopistollakin Haaparanta käy toki silloin tällöin sekä kommentoimassa tutkimuksia että tapaamassa kollegoja.

Tapaus kertoo selvästi jotain Tampereen yliopiston kulttuurinmuutoksesta. Heijasteleeko se kenties yliopisto-

maailman muuttumista yleisemminkin? ”Onhan pitkään ollut painetta purkaa sivistysyliopistoa”, Haaparanta aloittaa punniten hetken sanojaan: ”Ajatusta toiminnan itseisarvoisuudesta on joka suunnalla murrettu, ja sen sijaan korostetaan lyhyen tähtäimen välinearvoa.” Tilanteen nurinkuruisuuden kiteyttäen hän vielä lisää: ”Ja sitten pohditaan sitä, tuottavatko ne eläkeläiset lisäarvoa!”

Tutkimusvapaalle

Jäähvyäsluennon sijaan emeritoituva professori piti viime syksynä opiskelijoilleen kurssin tiedon rajoista ja teemaseminaarin Kantin *Puhtaan järjen kriittikistä*. Läksiäiskahveilla helmikuussa Haaparanta kertoi kollegoilleen jäävänsä tutkimusvapaalle. Vitsissä oli vähintäänkin puoli totuutta: varhaiset eläkepäivät ovat sujuneet tuotteliaasti. Esseekokoelman lisäksi on ollut aikaa viimeistellä kesken jääneitä tutkimusartikkeleita: Carnapia, Wittgensteinia, Fregeä, Brandomia ja rationaalisuuden kysymyksiä. Kunhan työpöytä tyhjenee käsikirjoituksista, oikeissa on toteuttaa pitkäaikainen suunnitelma arvostelmia, väittämistä ja todistajanlausuntoja käsittelevästä hankkeesta.

Haaparannat viettivät ensimmäisen yhteisen eläkekesänsä Leilan lapsuudenkodissa Taljalassa. Kirjoitustyöltä jäi aikaa puutarhanhoitoon ja naapureiden kanssa sosiaaliseeraamiseen. Ja musisointiin: ”Kaivon esille vanhan Landolan! Ja puoliso osti ukulelen. Kyllä meistä vielä kuullaan!” Haaparanta nauraa. Vihdoon on aikaa tarttua tutkimusteosten lisäksi kaunokirjallisuuteenkin: ”Kotona on lukemattomia lukemattomia kirjoja.”

Vielä ei ole syntynyt tunnetta, että maailmassa kaikki olisi sanottu – saati ajateltu:

”Filosofia kulkee mukana niin kauan kuin vain jaksaa. Miten sitä nyt voisi lakata ajattelemasta?”

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Haaparannan logiikkasuhteesta, ks. Ahti-Veikko Pietarinen, Panu Raatikainen & Risto Vilkkio, Logiikan virta. Leila Haaparannan ja Gabriel Sandun haastattelu. *niin & näin* 2/2005, 20–25.
- 2 Ks. Haaparannan kuvaus väitöskirjansa tekoprosessista teoksessa *Miten meistä tuli filosofian tohtoreita?* Toim. Markku Roinila. SFY, Helsinki 2010, 104–108.
- 3 Leila Haaparanta, *Rajan taju. Filosofisia esseitä*. Gaudeamus, Helsinki 2019, 5.
- 4 Sama, 13.
- 5 Ks. sama, 267–268.
- 6 Leila Haaparanta, Millainen on filosofinen ongelma? *niin & näin* 4/1999, 3–6; Haaparanta 2019, 269.
- 7 Haaparanta 2019, 64.
- 8 Sama, 69–72.
- 9 Sama, 266.
- 10 *Nainen, järki ja ihmisarvo – esseitä filosofian klassikoiden naiskäsitteistä*. Toim. Alanen, Haaparanta & Lumme. WSOY, Helsinki 1986; Leila Haaparanta, Naistutkimus ja filosofian menetelmä. Teoksessa *Naisen tieto*. Toim. Sara Heinämaa. Art House, Helsinki 1989, 44–55.
- 11 Feministisen politiikan mahdollisuuden ehdoista. *niin & näin* 3/1997, 9–13.
- 12 Haaparanta 2019, 112–113.